

речень тем, требующих серьезного анализа в рамках культурологии и философии культуры.

И еще одним важным моментом является рассмотрение современной белорусской детской литературы для подростков, представленной такими авторами, как А. Шеин, Н. Ясминска, В. Бурлак, в чьем творчестве мотив путешествия героя становится основным, центральным, а вместе с тем, практически неизученным. Разработка этой темы, равно как и перечисленных выше, позволит не только выявить место и роль белорусской детской литературы в контексте мировой, но и от-рефлексировать основания, на которых она базируется, ее архетипическую составляющую.

УДК 811.161.3:81'367.332.1

І.У. Капцюг, дац., канд. філал. навук (ВА РБ, Мінск)

НАМІНАЦЫІ КРОЎНАЙ РОДНАСЦІ Ў ЯКАСЦІ ЗВАРОТКА Ў БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ ЦЭНТРАЛЬНАЙ ЗОНЫ

Лексіка беларускіх народных гаворак – невычэрпная крыніца народнай мудрасці. Дыялектная мова перадае вельмі тонкія адценні эмоцый, пачуццяў, перажыванняў чалавека.

Артыкул прысвечаны разгляду самай шматлікай па колькасці адзінак лексіка-семантычнай групы звароткаў у дыялектнай мове – намінацыям роднасці, шырокае выкарыстанне якіх у маўленні тлумачыцца іх важным значэннем у жыцці кожнага чалавека і грамадства ў цэлым. Фактычны матэрыял выбраны з “Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона” [1, с. 14–490].

Пад сістэмай роднасці мы разумеем сукупнасць намінацый, якімі абазначаюцца роднасныя адносіны, што існуюць у грамадстве. Назвы роднасці ўжываюцца ў сямейнай і пазасямейнай сферах зносін. У сямейнай сферы зносін абазначаюць сваякоў, у пазасямейнай сферы – знаёмых суб’яднаў (не сваякоў) або зусім незнаёмых асоб.

Асноўнымі назвамі кроўнай роднасці ва ўсіх славянскіх мовах з’яўляюцца назвы роднасці першай ступені: *маці, бацька, сын, дачка*. Намінацыі роднасці пры ўжыванні ў сямейнай сферы маюць асноўнае слоўнікавае значэнне. Дзеці пры размове з маці выкарыстоўваюць лексемы *мама, матка*: – *Мама, прыйдзі, палячы Фёдараўну*; – *Матка, выкідай гэта, я табе харошае ўсё нарысую*. Звароткі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі (*мамачка, мамычка, мамка, мамуся* і інш.) паказваюць на ласкавыя, пяшчотныя адносіны да маці, што ўвогуле ўласціва беларусам. Такія звароткі часцей ужываюць дзеці малодшага ўзросту: – *Мамачка, – кажу, – забіла жабу зялёну*; – *Мамычка, любычка, купі мне новую кохтычку*; – *А нас, мамка, й не*

правяралі; – *Мамуся*, забачце, колькі я шчаўю назьбірала. У асобных выпадках пры звароце да маці ўжываецца ўсечаная форма зваротка (*мам*), якая характарызуецца выпадзеннем канчатка. Такая форма перадае нязмушанасць, шчырасць адносін паміж блізкімі людзьмі: – *Мам*, у цябе будзе павелічэнне ўнукаў.

Намінацыі роднасці ў пазасямейнай сферы зносін становяцца рэгулятывамі, якія страчваюць асноўнае слоўнікавае значэнне і выражаюць адносіны моўцы да адрасата, не называючы яго асабістых прымет, якасцей, характарыстык. Так, лексемы *мама*, *маці*, *матка* могуць выступаць у якасці ветлівага звароту да незнаёмай жанчыны ў гадах: *Сын нявестчынай сястры кажа: “Мама, а ў вас [трава] дома ё?”*; *А парцізан едзе ды кажа: “Маці, маці, не ўмееш ты хаваці!”*; *Ён [доктар]: – Не плач, матка, ён [сын] цябе перажыве*. Падстава для такога называння адрасата – сталы ўзрост жанчыны, які дазваляе прызнаць за ёй права быць маці.

Бацька – адзін з найбліжэйшых кроўных родзічаў, ён займае важнае месца ў сям’і. Пры звароце дзяцей да бацькі ў беларускіх народных гаворках выкарыстоўваецца лексема *бацька*: *Шчэ, – кажу, – бацька, ты агарот арэш добра*. Сінонімам да слова *бацька* выступае лексема *тата* (ласкавы зварот *татачко*): – *Татачко, што мы там ўжэ рабілі, крычалі, дзеці шчэ*. Таксама ў размове з бацькам у дыялектнай мове ўжываецца лексема *папа*: *Дзеці гаварылі: “Папа, паедзім з намі”*.

Да намінацый кроўнай роднасці другой ступені адносяцца назвы дзеда і бабы. Пры звароце ўнукаў да дзеда і бабы ў беларускіх народных гаворках выкарыстоўваюцца словы *дзед*, *баба*, *бабка*, *бапка*, *бабушка*: *“Пакалышы, дзед, Федзю”*; – *Баба, уставай, я табе дам карову, сьвіней*; *Бабка, дай нам паспытаць*; – *Бабушка, як ты вязала?* Звароткі *дзед*, *баба*, *бабка*, *бапка*, *бабушка*, *бабуля* могуць ужывацца ў якасці рэгулятываў у пазасямейнай сферы зносін, дзе на першы план выступае сема ўзросту суразмоўцы. Адрасант у гэтым выпадку значна маладзейшы за адрасата. Для беларускіх народных гаворак характэрна шырокае ўжыванне названых звароткаў для выражэння ласкальнай і сяброўскай танальнасці зносін пры звароце як да знаёмага суб’яднага, што не мае роднасных сувязяў з адрасантам, так і да незнаёмага чалавека: – *І як табе, баба, сказаць?*; *Прыскочылі хірургі, мяне хвацілі й кажуць: “Бабка, калі хочаш жыць, трэба рабіць [аперацыю]”*; *Адзін кажа: “Банка, мілая, іспасі мяне”*; – *Бабуля, а той ваш жаніх, як прыйшоў з арміі, ужо вас не наведаў?*

Да намінацый кроўнай роднасці першай ступені адносяцца назвы сына і дачкі: *Ні дуры, сын, галавы*; *Бяры, дачка, нош і скрабі гэту пялюшку*. Звароткі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі (*сыноч*,

сыночак, дачушка, дочэнька і інш.), адрасаванья дзецям, сведчаць аб праяўленні бацькоўскай любові, цёплых і шчырых адносін да іх. У беларускіх народных гаворках такія формы больш пашыраныя, чым зыходныя: “**Сынок**, мы як будам уцякаць, цябе первага [возьмем]”; “Што ты, **сыночак**, хаця й нікому ні гавары, гэта ж дзярэўня, што ты”; – Ну, **дачушка**, ты не балезнямі, нічым не балела, нікакымі інфекцыямі; “Уставай, **дочэнька**, прыехалі, жаніх прыехаў!”. У пазасямейнай сферы зносі звароткі **сынок**, **дачушка**, **дочка** ўжываюцца ў дачыненні да дзяцей ці да асоб, маладзейшых за адрасанта. Як відаць з ілюстрацыйнага матэрыялу, рэгулятывы, утвораны ад лексем **сын**, **дача**, у маўленні выкарыстоўваюцца пераважна з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі. Такія звароткі маюць ласкавае, інтымна-даверлівае адценне ў адносін да знаёмых і незнаёмых адрасатаў малодшага ўзросту: *А я на інжынера кажу: “Сынок, ты сушы мне сено”*; – *Я, дачушка, сорака гот кароў даіла*.

Назвы ўнука і ўнучкі адносяцца да намінацый кроўнай роднасці другой ступені. Пры звароце дзед і баба да ўнукаў выкарыстоўваюцца словы **ўнук**, **унучак**, **унучка**, **унучачка**: – **Унук**, дзе ў цябе дарога?; – *Нада, унучак, нада вынесьці на гарот*; “**Унучка**, лячы”; “*Чаго ж ты, унучачка, чаго ж?*”. Пры выкарыстанні лексем **унучак**, **унучка** ў пазасямейнай сферы зносі гэтыя словы падвяргаюцца дэсемантызацыі, асноўная прымета выбару зваротка – малады ўзрост суразмоўцы: *Мой гаспадар кажа: “Унучка, а ты як?”*.

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што ў дыялектнай мове найбольш пашыраныя намінацыі роднасці ў якасці зваротка ў сямейнай сферы зносі – лексемы *мама*, *бацька*, *баба*, *дзед*, у пазасямейнай сферы – намінацыі *дачушка*, *сынок*. Назіранні даюць падставы зрабіць высновы, што ў сямейнай сферы выбар зваротка залежыць ад роднасных адносін паміж камунікантамі і ад іх узроставых характарыстык, а ў пазасямейнай сферы абумоўлены, галоўным чынам, крытэрыямі знаёмства (адрасат знаёмы ці незнаёмы) і ўзросту суб’ектаў. Наяўнасць намінацый роднасці з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі ў ролі зваротка ў беларускіх народных гаворках сведчыць пра шчырасць і добразычлівасць беларусаў, іх павагу да суразмоўцы.

ЛІТАРАТУРА

1. Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 529 с.